

УДК 37.01:371.15:378

ЛАРИСА НАКОНЕЧНА, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти та освітніх інновацій, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна

ORCID ID 0000-0003-0743-4576

larysa.nakonechna@cnu.edu.ua

ОКСАНА ЦЮНЯК, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти та освітніх інновацій, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна

ORCID ID 0000-0002-4573-1865

oksana.tsiuniak@cnu.edu.ua

КОМУНІКАТИВНИЙ ЕТИКЕТ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

LARYSA NAKONECHNA, PHD in Philology, Associate Professor, Department of Primary Education and Educational Innovations, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ukraine

OXSANA TSIUNIAK, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Primary Education and Educational Innovations, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ukraine

COMMUNICATIVE ETIQUETTE IN THE TEACHER'S PROFESSIONAL ACTIVITY

Стаття присвячена аналізу питання комунікативного етикету як складової професіограми педагога, оскільки дотримання норм етикету спілкування – одна з обов'язкових особистісних характеристик (soft skills) педагога, що забезпечує успішну його взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу. Автори розглянули суть, структуру, значення комунікативного етикету, з'ясували суть та взаємозв'язок його складових: мовного і мовленнєвого етикетів, невербальних засобів спілкування, етичної та емоційно-поведінкової складових, умінь слухати, тональності спілкування. Акцентовано на важливості дотримання педагогами норм спілкувального етикету задля успішної взаємодії, співпраці, створення і підтримання комфортного освітнього середовища; наголошується на важливості формування у майбутніх учителів сучасної української

школи культури комунікації.

Ключові слова: спілкувальний етикет, комунікативний етикет, мовленнєвий етикет, освіта, школа, педагог.

Summary. The article is devoted to the analysis of the issue of communicative etiquette as a component of a teacher's profession. Compliance with the norms of communication etiquette is one of the mandatory personal characteristics (soft skills) of a teacher, which ensures the successful interaction of the teacher with other participants in the educational process. The authors of the article investigated the essence, structure, and meaning of communicative etiquette, and also clarified the essence and interrelationship of its components: speech etiquette and speech etiquette, non-verbal means of communication, ethical and emotional-behavioral components, listening skills and tone of communication. The authors

focused on the importance of teachers adhering to the norms of communication etiquette for successful interaction, cooperation, creation and maintenance of a comfortable educational environment, as well as the importance of forming a culture of communication among future teachers of a modern Ukrainian school.

Key words: communication etiquette, communicative etiquette, speech etiquette, education, school, teacher.

Мета: розглянути зміст і складові поняття "спілкувальний етикет", обґрунтувати вагомість дотримання норм спілкувального етикету у професійній діяльності педагога.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зміст професіограми сучасного педагога, яка визначає низку ключових професійних та особистісних якостей для успішної професійної діяльності,

корегується відповідно до реалій: суспільних процесів, соціальних запитів, стану ментального здоров'я населення. Зважаючи на суспільні трансформації, зокрема скрутні обставини і трагічні потрясіння українського суспільства, спричинені російською агресією, на рівень тривоги і загалом важкий психічний стан дітей та дорослих, постало питання визначення ваги тих чи інших якостей педагога для створення комфортного і безпечного освітнього середовища. В останнє десятиліття акцентується на зростанні ролі особистісних характеристик педагога, т. зв. неспеціалізованих надпрофесійних навичок *soft skills*. Адже "...учитель дедалі частіше виконує функції психолога, фасилітатора, консультанта й наставника, котрий не лише навчає, а й підтримує, мотивує до навчання, сприяє формуванню *soft skills*, ціннісних орієнтирів, стійкості і віри у власні можливості" (Цюняк & Наконечна, 2025, с. 97).

Так, Т. Дороніна та В. Іванова говорять про те, що "низка *soft skills* стають обов'язковими компонентами у формуванні предметно-методичної, психологічної, емоційно-етичної компетентностей та компетентності педагогічного партнерства" (Дороніна, Іванова, 2023, с. 336), "оскільки ці *soft skills* (адаптивність, критичне мислення, емпатія, командна робота, комунікативність, лідерство та мотивація) стають обов'язковими складниками для відповідності вчителя його професійному стандарту" (Дороніна, Іванова, 2023, с. 334).

Цілком погоджуємося з твердженням, що "сучасний викладач повинен володіти не лише педагогічними, психологічними, технічними знаннями й уміннями, методичними знаннями, яких вимагає підготовка високоякісних фахівців для педагогічної освіти, а й навичками культури спілкування, міжособистісної взаємодії, готовністю дотримуватися норм і правил етикету, працювати в умовах професійного стресу і конфлі-

ктних ситуацій, володіти низкою професійно важливих особистісних якостей, що визначає рівень професійної та особистої культури педагога" (Базалук та ін., 2019, с. 14).

Переконані, що "добре сформовані *soft skills* забезпечують продуктивну реалізованість фахівця у робочому процесі, успішне налагодження співпраці з колегами й ефективну взаємодію зі споживачами послуг (у широкому сенсі слова), гнучкість та вміння адаптуватися до змін як у професійній сфері, так і в суспільному житті" (Наконечна, Оліяр, 2025, с. 45).

Аналіз досліджень і публікацій. Чимало вітчизняних і зарубіжних науковців активно вивчали і продовжують вивчати питання комунікативної компетентності особистості, професійного та мовленнєвого етикету. Ці теми входять у коло дослідницьких інтересів низки українських учених: О. Бобир, С. Богдан, Н. Безлюдна, Н. Волкова, М. Волощак, Н. Дудник, К. Коваль, С. Наход, М. Оліяр, М. Стельмахович та інші. Усе ж уважаємо, що варто з особливою увагою розглянути ці питання крізь призму професійних компетентностей педагога, оскільки від рівня володіння навичками комунікації та нормами етикету спілкування вчителя залежить успішність його взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу, ефективність педагогічної діяльності загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішність професійної і міжособистісної комунікації педагога зумовлюється низкою чинників і, зокрема, рівнем володіння комунікативним, або спілкувальним етикетом як певною системою правил, які "регламентують зовнішні прояви людських взаємин" (Бобир, 2009, с. 7), стосуються "манери спілкування та мистецтва вести бесіду" (Бобир, 2009, с. 11).

Опрацьовуючи наукові праці, присвячені етикетові спілкування, зіткнулися з розбіжністю у вико-

ристанні відповідних термінів. У дослідженнях другої половини і кінця ХХ століття вчені послуговуються термінами "мовний етикет", "мовленнєвий етикет" (наприклад, С. Богдан, М. Стельмахович), тоді як у працях ХХІ століття натрапляємо ще і на поняття "комунікативний, або спілкувальний етикет" як ширший термін. Їх описують різні грані етикету спілкування, які невіддільно взаємопов'язані між собою і всі разом становлять основу загального поняття етикету як системи усталених і прийнятих у суспільстві норм поведінки, правил ввічливості та взаємодії, що базуються на морально-етичних цінностях, життєвих принципах та орієнтирах окремого соціального прошарку чи суспільства загалом. За Словником української мови в 11 томах, етикет - "установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві" (СУМ, Т. 2, с. 490).

Мовний етикет, за визначенням Я. Радевича-Винницького, це "система словесних форм ввічливості, узвичаєних у певному суспільстві, певній спільноті (етнічній, територіальній, соціальної). Це сфера мови, точніше, її функціональна підсистема зі своїм набором знаків (слів, стереотипних фраз) та граматику (правилами поєднання знаків)... Для кожної стандартної етикетної ситуації існує впорядкована сукупність знаків, або парадигма, яка дає можливість мовцеві вибрати потрібний знак, зважаючи на його цінність..." (Радевич-Винницький Я., 2006, с. 29).

Мовленнєвий етикет розглядають як систему "ритуалів, яка складається з відповідних словесних формул" (Волкова, 2006, с. 136), тобто сталих висловів вітання і прощання, знайомства, подяки, прохання, поздоровлення і под., що усталилися в культурі народу, пройшовши тривалий період формування і відшліфовування. Так, за визначенням С. Єрмоленко, "мовленнєвий етикет - це система прийнятих у певному

суспільстві формул спілкування, сукупність мовних засобів, які регулюють поведінку у процесі мовлення" (*Єрмоленко, 2001, с. 94*).

Зважаючи на суть понять "мова" і "мовлення" та відмінності між ними, чіткішим вважаємо таке трактування: мовленнєвий етикет це "мовний етикет у реалізації, тобто застосований у конкретних актах спілкування" (*Радевич-Винницький, 2006, с. 30*). Інакше кажучи, мовленнєвий етикет пов'язаний з вибором мовцем з низки відомих йому засобів мовного етикету конкретної словесної формули, яка найточніше підходить, на думку мовця, до конкретної ситуації спілкування.

В усній комунікації, окрім мовних засобів спілкування, активно використовуються і є нерідко надважливими позамовні (невербальні, несловесні) засоби: міміка, жести, інтонація, пауза, погляд, поза, покашлювання, свист тощо. Саме "етикетне використання мовних і позамовних засобів спілкування" (*Радевич-Винницький, 2006, с. 32*) становить спілкувальний, або комунікативний етикет.

Невід'ємною частиною спілкувального етикету є також етична та емоційно-поведінкова складові, яка особливо важлива у професійному спілкуванні педагога, оскільки нерідко саме ця якісна складова може бути визначальною, перекресливши або, навпаки, підсиливши вербальну частину. Успішність ділового і міжособистісного спілкування в освітньому середовищі, як і в будь-якому іншому, забезпечується низкою таких особистісних поведінкових якостей, як повага, ввічливість, гречність, люб'язність, шанобливість, делікатність, емпатія і под. "Основна вимога мовленнєвого етикету – ввічливість, статечність, пристойність, уважність і чемність співрозмовників" (*Волощак, 2023, с. 5*). В українців багато палітра мовних і позамовних засобів вираження таких та багатьох інших якостей.

За словами Мирослава Стельмаховича, відомого дослідника української етнопедагогіки, "український мовленнєвий етикет – це національний кодекс словесної добропристойності, правила ввічливості. Він сформувався історично в культурних верствах нашого народу й передається від покоління до покоління як еталон народної мовленнєвої поведінки українця, виразника людської гідності й честі, української шляхетності й аристократизму духу" (*Волощак, 2023, с. 5*).

Не можемо обійти увагою і таку цінну для успішного спілкування навичку, як уміння слухати співрозмовника. Для вчителя важливо не тільки вміти говорити так, щоб розуміли інші, але й активно слухати, підтримуючи довірливу і доброзичливу атмосферу під час спілкування заради взаємодії та співпраці. Адже неслухання є ознакою порушення норми спілкувального етикету, а також причиною неефективної комунікації. Нерідко саме неслухання, відволікання спричинює хибне розуміння думки, почуттів, емоцій співрозмовника і навіть провокує конфлікт. Невміння слухати особливо шкодить налагодженню контакту довіри і дружелюбності на рівні "вчитель – учень".

Аналізуючи функціональність спілкувального чи комунікативного етикету, розвиток та існування його в часі і просторі, етнічні особливості, роль у розвитку суспільства, дослідники наголошують на перевагах дотримання етикетних вимог у міжособистісних і соціальних контактах. Адже комунікативний етикет:

- сприяє встановленню, збереженню і підтриманню особистісних і суспільних зв'язків (контактна або фатична функція);
- є проявом ввічливості між членами колективу;
- регулює характер стосунків між адресатом і адресантом (регулятивна функція);
- сприяє доброзичливій реакції співрозмовника: вербальній, емоційній, діяльнісній (функція

впливу імперативна, волюнтаристична);

- привертає та утримує увагу співрозмовника, впливає на нього, спонукає до дій, переосмислень, трансформацій (функція звертальна, апелятивна).

Очевидно те, що перелічені функції комунікативного етикету чітко виявляються у професійному спілкуванні педагогів, є важливими. Отже, дотримання етикету є обов'язкове як з погляду професійних стандартів, так і загальнолюдських, культурних і моральних цінностей.

Цілком погоджуємося з думкою, що "дотримання етикету не тільки не обмежує, а й, навпаки, розширює комунікативні можливості педагога, забезпечує ефективний обмін почуттів і думок, притягує потенційних співрозмовників, робить спілкування бажаним, а процес передавання і сприйняття інформації – цікавим, психологічно актуальним" (*Волкова, 2006, с. 139*).

Мовознавиця Світлана Богдан у своїй праці "Мовний етикет українців: традиції і сучасність" (1998) розмежовує мовленнєві етикетні ситуації за тональностями спілкування. Тональність спілкування – це соціальна якість ситуації спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм взаємодії комунікантів, як показник культурності, інтелігентності співрозмовників (*Чернушенко, 2017, с. 104*). Вона виділяє п'ять тональностей: високу, нейтральну, звичайну, фамільярну і вульгарну. Висока тональність притаманна спілкуванню на урочистих заходах, дипломатичних прийомах і под.; нейтральна – у сфері офіційних установ; звичайна для спілкування на побутовому рівні (магазин, транспорт тощо). Фамільярна тональність забезпечує спілкування в колі сім'ї, дружньому товаристві; вульгарна спостерігається в соціально неконтрольованих ситуаціях. У звертанні до незнайомих людей використовують нейтральні структури етикету, до близьких –

фамільярні (Чернушенко, 2017, с. 104). У будь-яких мовленнєвих ситуаціях, професійних чи непрофесійних, учитель залишається вчителем, прикладом для своїх учнів, тому зобов'язаний дотримуватися етикету спілкування і володіти всіма його тональностями, окрім вульгарної, що виходить за межі культури спілкування. Адже у своїй професійній діяльності бере участь в урочистих заходах, організовує та проводить збори, наради, методичні об'єднання і под., доповідає на них, спілкується з офіційними особами, учнями, батьками учнів, колегами і працівниками школи, а також з усіма іншими, хто не дотичний до освітньої сфери.

Поведінка особистості відповідно до прийнятих у суспільстві норм етикету виробляється протягом тривалого часу, основи її закладаються ще з дитинства в родинному колі, у середовищі дитячого садка і школи. Професійний етикет педагога, базуючись на морально-етичних якостях особистості, формується у роки навчання у фаховому навчальному закладі: педагогічному коледжі чи ЗВО. Отож формуванню і розвитку soft skills і спілкувального етикету, зокрема у студентів педагогічних спеціальностей - майбутніх учителів, котрі, у свою чергу, закладатимуть основи етикету у своїх вихованців та учнів, слід надавати особливу увагу. А зважаючи на трагічні часи сучасного українського суспільства, що, беззаперечно, залишають важкий слід на ментальному здоров'ї та фізичному стані людей, учнів та освітян зокрема, вважаємо вкрай важливими у відповідних навчальних курсах майбутніх педагогів теми, що присвячені питанням толерантності та особливостям спілкування з особами з інвалідністю та з особливими освітніми потребами, із захисниками і цивільними, котрі постраждали в результаті бойових дій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, спілкувальний етикет – вагома

складова професійної культури педагога. Дотримання норм комунікативного етикету та етикету загалом – одна з обов'язкових особистісних характеристик педагога, його стиль життя, вияв внутрішньої культури особистості. Учителю не просто покликаний подавати приклад поведінки, але й своєю манерою, тональністю спілкування має створювати сприятливу атмосферу для успішної комунікації, встановлювати правила спілкування у конкретній комунікативній ситуації задля порозуміння, плідної співпраці, взаємозбагачення. Тема професійного етикету педагога і комунікативного зокрема досить обширна й різноаспектна, потребує подальших досліджень, практичного застосування і обов'язкової наявності в курсі професійної підготовки студентів педагогічних спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРИ

- Базалук, О. О., Кравченко, О. П., Харченко, Л. М. (2019). Професійна та педагогічна етика. Переяслав-Хмельницький: Вид-во КСВ, 85 с.
- Безлюдна, Н., Дуднік, Н. (2021). Формування soft skills у майбутніх педагогів як умова реалізації професійного стандарту вчителя. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, 2(6), 137–143. URL [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(6\).2021.248137](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(6).2021.248137)
- Бобир, О. В. (2009). Етикет учителя. Київ: Слово. 216 с.
- Богдан, С. К. (1998). Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова. 475 с.
- Волкова, Н. П. (2006). Професійно-педагогічна комунікація. Київ: Академія. 256 с.
- Волощак, М. (2023). Етикет українського народу. Київ: Марія Волощак. 224 с.
- Дороніна, Т. О., Іванова, В. В. (2023). Hard skills та soft skills у професійному стандарті вчителя. *Вісник науки та освіти*, 6 (12), 327–337. URL [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-6\(12\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-6(12))
- Єрмоленко, С. Я. та ін. (2001).

Українська мова. Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь. 224 с.

Наконечна, Л., Олійр, М. (2025). Уміння слухати як базова навичка ефективної комунікації педагога. *Молодь і ринок*, 10 (242), 44–48. URL <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.344450>

Петрук, Л., Савушик, А. (2024). Комунікативна культура у професійній діяльності педагога-менеджера. *Молодь і ринок*, 11 (231), 111–115. URL <https://doi.org/10.24919/2617-0825.11/231.2024>

Радевич-Винницький, Я. (2006). Етикет і культура спілкування: навчальний посібник. Київ: Знання. 291 с.

Словник української мови. Київ: Наукова думка. Т. 2. С. 490.

Цюняк, О. П., Наконечна Л. Б. (2025). Методичні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації мовно-літературної освітньої галузі. *Слобожанський науковий вісник*, 10, 96–100. URL <https://doi.org/10.32782/philspu/2025.10>

Чернушенко, Ніна. (2017). Мовленнєвий етикет як складник професійної компетентності майбутнього педагога. *Український світ у наукових парадигмах*, 4, 102–107.

REFERENCES

- Bazaluk, O. O., Kravchenko, O. P., Kharchenko, L. M. (2019). Profesiina ta pedahohichna etyka: navchalno-metodychnyi posibnyk. Pereiaslav-Khmelnytskyi: Vyd-vo KSV. 85. [in Ukrainian].
- Bezliudna, N., Dudnik, N. (2021). Formuvannia soft skills u maibutnikh pedahohiv yak umova realizatsii profesiinoho standartu vchytelia. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly*, 2(6), 137–143. [in Ukrainian].
- Bobyry, O. V. (2009). Etyket uchytelia. Kyiv: Vydavnychym Dim "Slovo". 216 p. [in Ukrainian].
- Bohdan, S. K. (1998). Movnyi etyket ukraintsiv: tradytsii i suchasnist. Kyiv: Ridna mova. 475 p. [in Ukrainian].
- Volkova, N. P. (2006). Profesiino-

pedahohichna komunikatsiia. Kyiv: Vyd. dim "Akademiia". 256 p. [in Ukrainian].

Voloshchak, M. (2023). *Etyket ukrainskoho narodu*. Kyiv: "Mariia Voloshchak". 224 p. [in Ukrainian].

Doronina, T. O., Ivanova, V. V. (2023). Hard skills ta soft skills u profesiinomu standarti vchytelia. *Visnyk nauky ta osvity*, 6 (12), 327–337. [in Ukrainian].

Iermolenko, S. Ya. ta in. (2001). *Ukrainska mova. Korotkyi tlumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv* / Za red. S. Ya. Yermolenko. Kyiv: Lybid. 224 p. [in Ukrainian].

Nakonechna, L., Oliiar, M. (2025). Uminnia clukhaty yak bazova navychka efektyvnoi komunikatsii pedahoha. *Molod i rynok*, 10 (242), 44–48. [in Ukrainian].

Petruk, L., Savushchuk, A. (2024). Komunikatyvna kultura u profesiinii diialnosti pedahohamenedzhera. *Molod i rynok*, 11 (231), 111–115. [in Ukrainian].

Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2006). *Etyket i kultura spilkuвання*. Kyiv: "Znannia". 291 p. [in Ukrainian].

Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. (1970–1980). Kyiv: Naukova

dumka. T. 2. 490 p. [in Ukrainian].

Tsiuniak, O. P., Nakonechna, L. B. *Metodychni aspekty profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do realizatsii movno-literaturnoi osvithoi haluzi. Slobozhanskyi naukovyi visnyk*, 10, 96–100. [in Ukrainian].

Chernushenko, Nina. (2017). *Movlennievyyi etyket yak skladnyk profesiinoi kompetentnosti maibutnoho pedahoha. Ukrainskyi svit u naukovykh paradyhmakh. Kharkiv: KhIFT*, 4. 102–107. [in Ukrainian].

Стаття надійшла
